

94:338.43"653"(497.11)

М. А. Никола МИНОВИЋ
историчар, Чачак
mnikola2702@gmail.com

ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ РАБОТЕ ЗАВИСНОГ СТАНОВНИШТВА У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА СРЕДЊЕГ ВЕКА (1. ДЕО)

АПСТРАКТ: Главна тема овој чланка јесте да расветли и прикаже „рабоше велике и мале“ зависног становништва у српским земљама средњега века које су биле у вези са земљорадњом. У жижи истраживања биле су обавезе које су феудални подложници имали да извршавају за своје како духовне, тако и световне господаре. Сачуване владарске и власитооске повеље српске средњовековне провенијенције, које садрже најважније, а често и једине податке у вези са наведеном проблематиком, биле су главни ослонац приликом истраживања ове теме.¹

КЉУЧНЕ РЕЧИ: рабоше велике и мале, зависно становништво, мейхохије, манастирске повеље, орање, сејва, жетва, вршица, мешање лејине

Увод

Пре него што се детаљније упустимо у тематику везану за „рабоше велике и мале“ које су се односиле на земљорадњу, требало би рећи да је то било занимање највећег дела српског средњовековног становништва. Срби су се још у својој прапостојбини бавили овом граном привреде, а доласком на Балканско полуострво само су наставили са традицијом.² У новој отаџбини затекли су пределе погодне за земљорадњу, а исти су представљали географске, привредне и управне целине – жупе.³

[1] Други део рада „Земљорадничке рабоше зависног становништва у српским земљама средњега века“ биће објављен у наредном броју Зборника радова Народног музеја у Чачку

[2] Милош Благојевић, „Земљорадња“, у: *Лексикон српској средњега века*, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 237-241.

[3] Жупа је у средњем веку била територијално-друштвена формација, мања или већа географска целина. Жупе су биле предели са обрадивом земљом погодном за земљорадњу и гајење винове лозе. Имена су добијале по речним долинама (Морава, Расина итд.), по изразитим одликама рељефа (Горска

Срби су у нову постојбину донели једноставна оруђа за обраду земље, скромну технику и ограничен репертоар пољопривредних култура.⁴ Они су (као и остали словенски народи) поседовали примитивније аграрне технике од староседелаца, који су још увек познавали аграрне вештине римског доба,

..... жупа), урбаним и утврђеним центрима (Призренска жупа, Рашка, Звечан), обласним именима (Конавли, Требиње). Жупа је била правно тело са одређеним колективним правима и обавезама (нпр. колективно право свих жупљана било је коришћење пашњака). С друге стране, сви они су били у обавези да врше раду из извора познату као градозиданије. Детаљније о жупама у средњем веку видети у: Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис* (Београд: САНУ, 2007), 169-176; Исти, „Град и жупа – међе градског друштва“, у: *Социјална историја српских градских насеља (XII-XVIII век)* (Смедерево, б. и., 1992), 67-84; Сима Ђирковић, „Сеоска општина код Срба у средњем веку“, у: *Рабошници, војници, духовници* (Београд: EQUILIBRIUM, 1997), 340-348; Гордана Томовић, „Жупа“, у: *Лексикон српској средњега века*, 195-197; Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011), 42-49.

[4] Сима Ђирковић, *Срби у средњем веку* (Београд: Идеа; Глосаријум; Службени гласник, 1995), 65.

развијеније од оних за које су знали учесници „Сеобе народа“. Ту се крила највећа прилика за утицај староседелаца на досељене народе. Међутим, због оскудности извора ти утицаји могу се запазити само у најгрубљим цртама.⁵

Кроз цео средњи век земљорадња је била основна привредна грана којом се бавила већина људи. Зависно становништво обављало је ове работе како за себе, тако и за своје феудалне господаре. Што се тиче световних властелинстава, за њих није сачувана скоро ниједна владарска повеља (барем не она која би помогла у писању овог рада), што није случај са манастирским имањима. Захваљујући сачуваним манастирским повељама данас су, колико-толико, познате „работе велике и мале“ зависног становништва у вези са земљорадњом.

Зависни људи користили су одређени број њива, винограда, вртова, а све у циљу прехране породице.⁶ Поред овога, постојао је велики број обрадивих деоница чије је право коришћења припадало феудалцима, а које је обрађивало њима подложно зависно становништво.⁷ Власници имања су са ових површина убирали значајне приходе.⁸

Земљорадничке обавезе зависног становништва биле су одмераване на два начина: у површини земље коју је требало обрадити (најчешће се изражавало

у матима)⁹ или времену које су морали издвојити (у данима).¹⁰ Поред работа, зависно становништво је дуговало и дажбине у натури феудалним господарима од пољопривредних производа са своје земље (десетак од жита, вина итд.). У крајевима где се власт српских владара раније учврстила, преовладала је радна, а у касније освојеним областима на снази је била натурална рента (давање десетка).¹¹ Дажбине у српским земљама средњег века уведене су под утицајем хришћанске цркве, затим државе (нарочито Византије), али и као резултат развоја друштвених односа и раслојавања српског друштва.¹²

Приликом даривања цркава и манастира зависни људи су били ослобађани работа и дажбина према владару или властели, али су све те обавезе имали према манастиру (или цркви) као феудалном господару. Они су поменуте намете морали да извршавају најчешће у атару свог села, а ретко ван њега.¹³ За производњу житарица на властеоским поседима земљорадници су трошили једну трећину свог радног времена, затим приближно једну трећину за производњу сена и отприлике исто толико за обраду винограда. Ово су биле најважније, али не и једине, работе које је зависно ста-

[5] Сима Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 65.

[6] О земљорадничким поседима прочитати у: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији* (Београд: Службени лист СЦГ, 2004²), 277-282.

[7] Те површине називане су разним именима: „ступови“, „кнежине“, „царине“, „параспор“, „црквена земља“, „меропшина“. Детаљније о овим терминима у: Иван Божић, „Параспор у Скадарској области“, *Зборник радова Византолошкој инстџиуиуа 4* (1956): 13-30; Сима Ђирковић, *Истџорија средњовековне босанске државе* (Београд: Српска књижевна задруга, 1964), 188-189; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 282-291; Исти, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 191-207.

[8] Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 231.

[9] О земљорадничким работама израженим у површини земље коју је требало обрадити детаљније у: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 291-299.

[10] О земљорадничким работама које су изражене временом погледати: Исто, 299-310.

[11] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 273; Исти, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 238-266.

[12] Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 231. Примера ради, када је византијски цар Василије II Бугароубица уништио државу цара Самуила 1018. године, наставио је да убирати дажбине које су зависни људи имали под царем Самуилом: „...који јосегује јар волова даје држави један модиј жишја и шџолико јроса и један врч вина...“ *Византџиски извори за истџорију народа Јуџославије III*, уредници Фрањо Баришић и Божићар Ферјанчић (Београд: Византолошки институт САНУ, 1966), 151-152; Срђан Пириватрић, *Самуилова држава* (Београд: Византолошки институт САНУ, 1998), 175.

[13] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 302.

новништво имало према феудалним господарима у средњем веку.¹⁴

Колико је извршавање ових работа било битно за владара и феудалне господаре сведочи и то што зависни људи нису смели својевољно да напусте земљу коју су обрађивали и властелина коме су припадали (уосталом, због тога су и били зависни). Када би неки подложник успео да побегне од господара, овај други је имао право да га врати у пређашње стање. Пример овог правила је и Друга стонска повеља краља Стефана Душана издата 1334. године. Решавањем различитих несугласица са Дубровчанима око Стонског рата (који им је у јануару 1333. године дао у баштину), између осталог је окончано и питање бежања краљевих поданика на дубровачку територију (тачније, на Стонски рат). Дубровчани су се овом повељом обавезали краљу да неће примати његове поданике, као и да ће помоћи у њиховом проналажењу и враћању претходном господару.¹⁵

Поменућемо само још и то да се нешто слично јавља у Душановом закону. Чланом 93. било је одређено да су

они који буду преузимали туђе зависне људе у обавези да их врате претходном господару.¹⁶ Донекле је сличан и 115. члан којим је такође било прописано враћање одбеглог човека пређашњем господару.¹⁷

Све у свему, може се закључити да су феудалци тежили да задрже своје зависне људе у оквиру властелинства, јер је губитком људи нестајао и број радних руку, чиме су се смањивали приходи феудалних господара.

У наредном делу текста биће речи о обавезама зависног становништва у вези са обрадом земље: орање, сетва, жетва, вршидба, смештање летине.

Орање

Орање је било најважнији и најтежи посао који је претходио сејању житарица и осталих пољопривредних култура. Земља је морала бити узорана да би била погодна за сетву.¹⁸ За орање је било неопходно оруђе којим је то чињено, а називано је рало или плуг.¹⁹ Ове справе вукли су волови, док је њима управљао орач (или ратар).²⁰ Коришћењем ових

[14] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 310-323.

[15] Другом стонском повељом било је прописано следеће: „И сложисмо се међу собом, да не њрине ниједној човека из земље краљевствва ми осим оних људи краљевствва ми, који осџаше у Сџону и у Рају, њих да држе са милошћу краљевствва ми... И ако се нађе који џод човек из земље краљевствва ми, осим оних људи које им је дало краљевствво ми, који осџаше у Сџону или у Рају, која буду њримили, када џа буде заџражило краљевствво ми, или човек краљевствва ми, да да кнез дубровачки и власџела дубровачка џрисиџава мом човеку, и да џођу у Сџон и у Рај, да џа џраже с мојим човеком. И колико се људи нађе из земље краљевствва ми, да их је све дужна Оџиџина и Град да џређају човеку краљевствву ми, која џод да џошаље краљевствво ми. Ако ли човек краљевствва ми не нађе ниједној човека из земље краљевствва ми, а краљевствво им не буде веровало да је џако, да именује краљевствво ми чеџворо или џеџоро од власџеле дубровачке, да им се закуну у Бојорочицу дубровачку џред човеком краљевствва ми, како нема ниједној човека краљевствва ми ни у Рају ни у Сџону, ни да је усељен и скривен са њиховим знањем ниједан човек краљевствва ми.“ Дејан Јечменица, „Друга стонска повеља краља Стефана Душана“, *Сџари срџски архив 9* (2010): 55.

О уговору краља Стефана Душана и Дубровчана око уступања Стонског рата видети: Дејан Јечменица, „Прва стонска повеља краља Стефана Душана“, *Сџари срџски архив 9* (2010): 25-50.

[16] „Ко џроводи нечијеј човека у џуђу земљу, да џа враџи са јоџ шесџориџом.“ Душанов законик, природно Ђорђе Бубало (Београд:Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010), 182.

[17] „И ко је нечијеја човека џримео из џуђе земље, а овај је џобеџао од своја џосџодара, од суда, ако да цареву исџраву о милосџи, да се ово не осџори. Ако ли не да милосџи, да се враџи ономе коме џриџага.“ Исто, 191.

[18] Милош Благојевић, „Орање“, у: *Лексикон срџској средњеј века*, 471-472; Исто, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 90.

[19] Рало је било оруђе за орање које је имало симетрични раоник, док је плуг имао асиметрични. Рало се користило од давнина и задржало се кроз читав средњи век, чак и до данас. Плуг се у српским земљама појавио можда у другој половини XIV века или крајем истог. И рало и плуг били су махом од дрвета, с тим што је код рала само раоник био од метала (гвођђа), а код плуга раоник и цртало. Коришћењем плуга постизан је већи и бољи учинак него коришћењем рала. Метални делови код рала и плуга били су скупи за прилике средњег века, па није сваки сељак могао да их поседује. Детаљније о ралу и плугу видети у: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 32-51.

[20] Сточну запрегу најчешће су чинили волови, мада су могли и коњи или неке друге домаће животиње. Коњи су се

оруђа земља је подсецана до одређене дубине и то је чињено да би била растресита и погодна за сетву, а тако је делимично чишћена и од корова. Само је добро иситњена земља могла да штити семе од штеточина и смрзавања, али и да омогући успешно клијање.²¹ Земљорадници су најчешће два пута годишње орали земљу на којој су сејали пољопривредне културе (у пролеће и јесен).²²

Након што је земља била узорана ралом или плугом, земљорадници су морали мотиком да је прекопају како би разбили велико грумење.²³ То је било неопходно обавити на деловима земље које рало или плуг нису добро захватили, а мотиком се она истовремено и ситнила.²⁴ Копање се као работа јавља и у манастирским повељама, често упоредо са орањем.²⁵

.....
кретали много брже од волова, па је и њихов дневни учинак могао бити већи. Са повећањем дневног учинка повећавале су се и производне могућности пољопривредника. Међутим, држање волова било је распрострањеније у односу на држање коња, па је, самим тим, коришћење њихове радне снаге било учесталије. Основни облик запреге чинила су два вола. Волови су често узимани под закуп од власника, а као потврда томе сачувани су уговори (узиман је број од једног до више волова, мада најчешће два). Они су позајмљивани уз одређену накнаду, што је било регулисано уговором. Водило се рачуна и о њиховој старости (нису коришћени млађи од три године, али ни они много стари). Јунице никад нису коришћене за орање, али јесу за запрегу. Да би се волови прехранили, била је потребна велика количина траве и сена, па се и о томе морало водити рачуна. Када није било посла, држани су у стајама. Требао би напоменути да су волови били скупи, па је њихова куповина за земљораднике била велики издатак, нарочито ако су морали да набаве пар волова. Због тога су прибегавали позајмљивању уз обавезу давања накнаде власницима. Детаљније о сточној запрези: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 51–64.

[21] Исто, 90.

[22] Милош Благојевић, „Орање“, у: *Лексикон српској средњег века*, 471–472.

[23] Мотика је оруђе које је у средњем веку имало исто име као и данас. Састојала се из два дела, дрвене дршке и металног сечива. Дужина је зависила од дрвене дршке, док је метални део био прилагођаван намени. Мотика је у средњем веку имала вишеструку намену. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 21–24.

[24] Исто, 91.

[25] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњег века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912), 455, 496, 498, 609, 662, 680; Раде Михаљчић, *Закони у сјарим*

Орање је била обавеза зависног становништва да својим феудалним господарима узору одређену површину земљишта.²⁶ Владари и властела су манастирске људе ослобађали ове работе према себи, али су исти ти подложници били дужни да ору манастирску земљу. У изворима се најчешће среће формулација да су манастирски људи били ослобођени „од орања“ или да им није „ни орања“.²⁷ Срећом, има и извора који су нешто детаљнији у помињању ове работе. Као што је горе речено, она се најчешће вршила два пута годишње, у пролеће и јесен. У акту *Закон њогѣраћа* (који се налази у оквиру повеље Хиландару краља Стефана Уроша II Милутина из 1302–1309. године, која је поновљена око 1332. године у време краља Стефана Душана) одређено је за отроке који немају коње да су дужни „...да ору дан на јесен и дан на пролеће...“.²⁸ Овај цитат је потврда да се у средњем веку орало барем два пута годишње. На то упућују и помени озиме и јаре пшенице, тј. оне која се сејала у пролеће и јесен, а

.....
српским исјаравама (Београд: САНУ, 2006), 166; Драгић Живојиновић, „Повеља великог слуге Јована Оливера Манастиру Светог Димитрија у Кочанима“, *Сјари српски архив 11* (2012): 26; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сјари српски архив 13* (2014): 188.

[26] Милош Благојевић, „Орање“, у: *Лексикон српској средњег века*, 471–472.

[27] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњег века*, 310, 447, 496, 498, 512, 660, 662, 680; Раде Михаљчић, „Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу“, *Сјари српски архив 2* (2003): 89; Синиша Мишић, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, *Сјари српски архив 9* (2010): 78; Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архилевници“, *Сјари српски архив 10* (2011): 90; Драгић Живојиновић, „Повеља великог слуге Јована Оливера Манастиру Светог Димитрија у Кочанима“, 26; Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сјари српски архив 13* (2014): 43; Марија Копривица, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хетовском манастиру“, *Сјари српски архив 13* (2014): 150; Синиша Мишић, *Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије*, 188.

[28] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњег века*, 402; Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјаравама*, 141.

пре сетве свакако се морало обавити и орање. Потврду налазимо у Бањској христовуљи, где је за меропхе било одређено: „А ово је закон људима црквеним: Ко су меропси, да ору озиме ралије три мата, а јаре – два мата, а проса – три мата... А сокалник озиме ралије два мата, а јаре мат, а проса два мата.“²⁹ Поред поменутих осам мати за меропхе и пет за сокалнике, имали су да ору приде и један мат бедбом.³⁰ Све у свему, на поседима манастира Бањска меропси су морали да ору девет мати, што би било 8685 m², док су сокалници били принуђени да ору шест мати, а то је 5790 m².

И за остале велике манастире јављају се сличне одредбе, па ћемо навести неке примере. За Грачаницу је било одређено: „Закон стари Србљем: меропх да оре девет мати, а сокалник шест, заманицом бедбу плуга три мата да ору...“³¹ И зависни људи који су били подложни Грачаници имали су да ору исто као и они који су припадали Бањској, с тим да су грачанички радници морали да бедбом ору три мата, а бањски један. На дечанским имањима меропси су орали шест мати (5790 m²),³² а сокалници три

[29] Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим срѣским исѣравама*, 141. Захваљујући истраживањима Милоша Благојевића, утврђено је да је један мат износио приближно 965 m², а не како је углавном заступљено у литератури 939,18 m². Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 251-270. Приликом израчунавања површине коју је требало узорати користили смо величину једног мата од 965 m².

[30] „Бегбу да ору с јесени једну, а бедбе на њлу – мај...“ Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим срѣским исѣравама*, 141. Бедба је била допунски радни намет зависног становништва одмерен бројем дана или површином земље коју је требало обрадити. Најчешће се односила на орање. Детаљније о бедби видети у: Милан Влајинац, „Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Србији средњег века. Прилог историји народног живота и рада“, *Глас СНД II* (1927): 47-66; Иван Божић, *Парасѣор у Скадарској обласѣи*, 13-30; Милош Благојевић, „Бедба“, у: *Лексикон срѣској средњег века*, 37-38.

Овај податак је значајан и због тога што сведочи да су земљорадници били у стању да за дан узору површину од једног мата. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 300.

[31] Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим срѣским исѣравама*, 149.

[32] „А ово је закон мероисима који земљу држе: да ору шест маји: њшенице два, овса два, њпроса два, виноѣрага мај њо мери као и у друјим црквама.“ Исто, 152.

мата (2895 m²)³³ и сви су имали да ору бедбом за коју није прецизирано колико је износила.³⁴ И разни мајстори су на дечанском имању морали да ору као и сокалници (три мата плус бедба).³⁵

На неким метохијама и власи су имали орање као работу. Тако су на имању манастира Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља били у обавези, „...и да ору дн бедбе...“³⁶ То је било одређено Законом Светог Симеона и Светог Саве, па се вероватно односило и на поседе манастира Студенице и Милешеве. И попови су имали ову работу, па је Светоарханђеловском христовуљом било прописано: „А који се попови налазе у целој области Арханђеловој... и о орању, и о другој работи као што је закон у Студеници у Светог Симеона.“³⁷ Ово је једини сачувани помен у коме је и поповима било одређено да ору манастирску земљу.³⁸

Од времена цара Стефана Душана површина земље коју је требало обрадити почела се одређивати у данима, за разлику од претходног периода када је изражавана у површини (матима).³⁹ Тако у Светоарханђеловској христовуљи стоји: „Закон Србљима: да работају у недељи два дана надимицом, што им нареди

[33] „А сокалницима је закон: њшенице мај, њпроса мај, овса мај, виноѣрага мај.“ Исто.

[34] „Бегбу да и мају, и шѣо се узоре бедбом, ѣо да се бедбом и обради.“ Исто.

[35] „А ковачи и злашари и сѣглари и кројачи и кожари и сви мајстори да работѣају и ору као и сокалници...“ Исто.

[36] Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњег века*, 619.

[37] Синиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Светѣо-арханђеловска христовуља* (Београд: Историјски институт, 2003), 143.

[38] Марија В. Копривица, „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку“ (докторска дисертација, Филозофски факултет, 2011), 121.

[39] Сима Ђирковић, „Студеничка повеља и студеничко властелинство“, *ЗФФБ 12-1* (1974): 312-313; Милош Благојевић, „Орање“, у: *Лексикон срѣској средњег века*, 471-472.

игуман; и да ору бедбу свакога жита...^[40] Иако је површина замењена бројем дана, нема сумње да се радило о истом или врло сличном обиму посла као и раније. На поседима манастира Св. Арханђела код Призрена и Арбанаси су имали да обављају исте работе као и „Србљи“.^[41] Поред горе поменутих и властела је на поседима овог манастира била дужна да „...оре сваког жита бедбу...“.^[42]

Поред наведених категорија становништва, орањем су се бавили и зависни људи познати из извора као ратаји.^[43] Дечанским хрисовуљама било је одређено: „А за ратаје: колико има игуман запрега у којем селу, од тога села да постави ратаје које хоће.“^[44] Из овога следи да је број ратаја зависио од броја запрега који је манастир поседовао (барем је тако било на дечанском метоху), а да је игуман имао право да сам изабере кога хоће да обавља дужност ратаја. Такође, изгледа да су они раду орања обављали искључиво манастирским запрегама, а не својим. Да није било обавезно да на свим метосима буде ратаја сведочи једна одредба из Бањске хрисовуље којом је било прописано следеће: „И ако не буде ратаја, да меропси редом са црквеним воловима ору.“^[45] Овај цитат јасно потврђује да није било нужно да на сваком манастирском

имању буде ратаја, као и да су у том случају меропси преузимали дужност орања, узимајући од манастира волове.

За крај овог дела рада изводимо закључак да је земља морала да буде барем два пута узорана да би била погодна за сетву. Земљорадници су орали уз помоћ сточне запреге коју су најчешће чинила два вола, као и оруђима познатим као рало и плуг. Ову раду најчешће су обављали меропси и сокалници, али и ратаји, мајстори, власи, попови, Арбанаси и властела (само на поседима манастира Св. Арханђела код Призрена). Меропси су имали најчешће да узору површину од девет мати (8685 m²), а сокалници шест мати (5790 m²), мада то није било свуда исто и разликовало се од имања до имања, као и од категорије зависног становништва.

Сетва

Када су њиве и ступови били узорани, земља је била припремљена за сетву.^[46] Ова работа обављана је два пута годишње, у пролеће и јесен. Према подацима из манастирских повеља види се да је у средњем веку у српским земљама највише сејана пшеница (јара и озима), затим овас, јечам и просо.^[47] Требало би рећи да се у изворима махом помиње сетва житарица, а ретко осталих пољопривредних култура. Такође, вредно помена је да су на њивама и ступовима највише сејане житарице, а мање легуминозе (боб, сланутак, сочиво) и

[40] Сениша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свештоарханђеловска хрисовуља*, 140.

[41] „А Арбанаси који се налазе у цркви да рабошају као и Србљи...“ Исто, 141.

[42] Исто.

[43] Ратаји су били малобројна категорија зависних људи (земљорадника) чија је основна дужност била да ору земљу манастирским запрегама. Ангажовани су из редова сеоског становништва, а њихове радне обавезе нису биле временски ограничене, већ су вероватно трајале током читаве године. О ратајима детаљније видети у: Милош Благојевић, „Ратај“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 613; Исти, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 39, 52, 291-292.

[44] Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим српским исѣравама*, 154, 158, 163.

[45] Исто, 145.

[46] Њиве су биле мале површине ораница које су се налазиле у сеоским атарима, а њих су држали и обрађивали земљорадници, док су ступови били већи комплекси ораница које су поседовали феудалци. Детаљније о њивама и ступовима у: Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 65-81.

[47] Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици српских држава средњеј века*, 414, 649, 650; Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим српским исѣравама*, 141, 152, 156, 161, 169. Термини „јара“ и „озима“ односе се на пшеницу, јер манастири нису били заинтересовани за сејање јечма. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 81.

индустријске биљке (хмель, лан, конопља).⁴⁸ Земљорадници су у средњем веку сејали и разно поврће (купус, лук, репу, роткву, тикве, лубенице, диње), али то је сејано у вртovima који су се налазили унутар сеоског насеља, а не на њивама и ступовима.⁴⁹

На дубровачкој територији јесења сетва није почињала пре 1. октобра, а трајала је вероватно и у првој половини новембра. На то су највише утицале временске прилике (да ли је било сушно лето или са више падавина, да ли су јесење кише и снег почели раније или касније итд.), али и други фактори (да ли је земљорадник поседовао волове за запрегу, да ли је набавио семе за сетву итд.).⁵⁰ Пролећна сетва на дубровачкој територији (и у Приморју) није почињала пре краја фебруара, а трајала је до почетка априла. У унутрашњост српских земаља, због хладније климе, сетва није кретала пре марта, а могла је потрајати и до маја.⁵¹

Пре почетка сетве земљорадници су морали да набаве семе ако га већ нису имали. Сваки земљорадник је тачно знао колика му је количина семена потребна за сетву. Док су земљорадници за личне потребе морали сами да набављају, манастири су својим подложницима давали

[48] О легуминозама и индустријским биљкама детаљније у: Сима Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 66; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 84-90.

[49] О вртovima и пољопривредним културама које су сађене у њима детаљније видети у: Сима Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 66; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 137-141.

Требало би поменути да Срби у средњем веку (као уосталом и њихови савременици широм Европе) нису знали за биљке које ми данас познајемо и користимо у исхрани, а које су донете у Европу након великих географских открића: парадајз – пореклом из Перуа; плави патлиџан – донет из Индије; паприка – пореклом из Гвајане; кукуруз – поникао на тлу Мексика; пасуљ и кромпир – пореклом са америчког континента. Fernan Brodel, *Mediteran: prostor i istorija* (Beograd: Centar za geoetiku, 1995), 11.

[50] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 93-94.

[51] Исто, 94.

семе за сетву на манастирској земљи. Овом исказу иде у прилог део повеље коју су издали Константин Драгаш и његова мајка Јевдокија својој задужбини у селу Архиљевици: „...да се на годину оставља семе оджита из општине (заједнице), а сва остала есодија и жито – од свега да се даје половина и у велики манастир, а друга половина да стоји у кући архиљевичкој.“⁵² Из овога следи да се произведена количина жита делила између цркве у Архиљевици и Хиландара, коме је ова била приложена, а од оба ова дела давало се семе потребно за сетву на поседима Богородичине цркве у Архиљевици.

Што се тиче самог семена, оно је држано у џаковима које су преносили људи или товарне животиње. Из ових џакова земљорадници су га руком вадили и равномерно разбацивали по узораном делу земље. Густина и количина семена која је бацана зависила је од тога у које време се сејало и од квалитета земљишта, али и од искуства земљорадника.⁵³ Након што је било бачено на земљу, оно је, уз помоћ мотике, прекривано земљом.⁵⁴ Ако нису имали семе за сетву, земљорадници су били принуђени да га позајме. Некад су истовремено позајмљивани и волови за орање и семе за сетву.⁵⁵

О сетви као работи зависног становништва има мање података у односу на орање. Разлог овоме може бити тај да се подразумевало да би пољопривредне културе требало да буду посејане, па није било потребе то посебно наглашавати, већ су само поменуте работе

[52] Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архиљевици“, 93.

[53] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 94-96.

[54] Исто, 22.

[55] Детаљније о позајмљивању семена видети: Исто, 243-251.

које су претходиле и следиле сетви. Једна од ретких манастирских повеља где се помиње сејање јесте она краља Стефана Душана издата Хиландару, а у вези са поклањањем цркве Св. Николе у Врању. Овом повељом је било одређено следеће: „...меропси да с јесени сеју у јесењем орању сто кабала пшенице, а у пролећној сетви – сто кабала овса и проса; отроци у јесен три дана да сеју, и четврти – бедба; а у пролеће такође три дана, а четврти – бедба...“⁵⁶ Из цитираног се може закључити да су меропси имали као обавезу да на јесен сеју сто кабала пшенице, а на пролеће још сто кабала овса и проса, тј. укупно двеста кабала житарица.⁵⁷ За отроке није речено колико су кабала житарица имали да посаде, већ им је било одређено да и на јесен и у пролеће сеју три дана и четврти бедбом. У поменутом документу сачуван је и податак о сејању лана.⁵⁸

Након што су пољопривредне културе биле посејане, мало је имало да се ради. Изузетак су крајеви који су били наводњавани, па су само ту земљорадници могли да утичу на раст биљака.⁵⁹ Наводњавање је примењивано у Конавлима, Метохији, околини Скопља и другим крајевима у Македонији. Да би било успешно, прво је морала да се доведе вода из неке реке природним падом, а затим да се прокопа мрежа канала да би разливање воде било равномерно.⁶⁰

[56] Смиља Марјановић-Душанић, „Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару“, *Сћари српски архив* 4 (2005): 77; Раде Михаљчић, *Закони у сћарим српским исцрпавама*, 169.

[57] Кабао је био шупља мера чија је запремина износила 17,08 литара. Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића* (Београд: Вајат, 1989), 49; Сима Ђирковић, „Мерење и мере у средњовековној Србији“, у: *Работници, војници, духовници*, 149; Исти, „Мере и тегови“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 392-396.

[58] У другом делу рада биће речи о работама у вези са гајењем и прерадом лана.

[59] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 96.

[60] О наводњавању земље у средњем веку прочитати: Милош Благојевић, „Земљорадња“, у: *Лексикон српској средњеј*

Земљорадници су током раста биљака морали да воде рачуна о томе да заштите своје усеве од крађе, као и да животиње (домаће или дивље) не упадну и не униште усеве.⁶¹ О овоме говори и 76. члан Душановог законика: „А ко попасе жито, или виноград или ливаду нехотице, ту попашу да плати колико рекну клеветници који процењују. Ако ли на силу попасе, да плати попашу и б волова.“⁶² Законик је прописивао казну за уништавање усева, а износ казне се разликовао у зависности да ли је штета учињена намерно или ненамерно.

Из горе наведених података следи да је сетва обављана два пута годишње (у пролеће и јесен) и да су највише сађене житарице (пшеница, јечам, просо, оvas), али и легуминозе, индустријске биљке и поврће. Пре сетве земљорадници су морали да набаве семе, уколико га већ нису поседовали, а за сетву на манастирској земљи од истог су добијали семе. Не тако ретко, прибегавали су позајмљивању семена. Сетва се, у принципу, мало помиње у сачуваним манастирским повељама, а више се срећу работе које су јој претходиле и следиле.

Жетва

Климатске прилике највише су утицале на време сазревања биљака. Док за унутрашњост српских земаља нема података о времену сазревања, за Приморје је ситуација унеколико боља. Због сачуваних података у Дубровачком архиву о крађи житарица у залеђу града под Срђем може се говорити о времену

.....
века, 237-241; Мирјана Живојиновић, „Наводњавање земље у средњовековној Србији“, *Зборник радова Византолошкој инститиуи* 39 (2001/2002) 183-196; Синиша Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњеј века* (Београд: Утопија, 2007), 77-88.

[61] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 97.

[62] *Душанов законик*, 175.

када су сазревале.⁶³ С друге стране, у унутрашњости српских земаља владала је континентална клима, па је до сазревања долазило касније.⁶⁴ У залеђу Јадрана су озими усеви доспевали за жетву у јуну, а јари усеви касније, у јулу или августу. У унутрашњости све се ово дешавало седам до осам дана касније.⁶⁵ Што се тиче краће сазрелих житарица, та недозвољена радња помиње се и у српском рукопису Земљорадничког законика. Наиме, 8. члан је прописивао: „Ако земљорадник наполичар пожање без знања онога ко му је дао њиву, однесе руковети своје, нека се као лопов отуђи од свих плодова својих.“⁶⁶

У повељама је сачувано сразмерно доста података о жетви, мада се најчешће среће кратка формулација да манастирским људима није „жетве“.⁶⁷ Поред овако штурних података има и докумената који су по овом питању мало речитији. У повељи краља Стефана Владислава за манастир Св. Богородице на Бистрици стоји одредба која се односила на меропхе: „Жетве да жне, и ине лихо своих

м’ти: три дни да жне...и тузи да им се даа јести.“⁶⁸ Из овога следи да су меропси на поседима поменутог манастира имали обавезу да три дана у години жању и за то су добијали храну од манастира. На поседима манастира Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља власи су имали „...и да ору дн бедбе, и што поору, тако и да пожњу...“⁶⁹ Власи су, за разлику од меропха, морали да жању само један дан, највероватније јер су имали друге обавезе невезане за земљорадњу (сточарске работе). У акту *Закон ѿог’раћа* било је одређено за отроке „...и да узорано пожњу...“⁷⁰, мада није прецизирано колико су требали да жању, али им је истом одредбом било прописано да ору један дан на јесен и један на пролеће, па је могуће извући закључак да су имали да жању онолико колико је могло да буде посађено за та два дана. Да је жетва била хитан и важан посао говори и једна одредба из Бањске хрисовуље: „А насрпице сваки да жње три дана.“⁷¹ Из овога следи да су сви које је обухватао *Закон црквеним људима* били у обавези да три дана жању насрпицом (највероватније меропси, сокалници, мајстори).⁷² Нажалост, ово су ретки примери из манастирских исправа где је детаљније поменута жетва и где су побројане категорије становништва које су имале да жању (меропси, власи, отроци, вероватно сокалници и мајстори).

Жетва житарица вршена је уз помоћ српа.⁷³ У жетви су поред мушкараца

[63] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 97.

[64] Исто, 98.

[65] Исто, 98-99.

[66] Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 53.

[67] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 310, 401, 402, 405, 411, 420, 427, 447, 486, 496, 498, 512; Раде Михаљчић, „Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу“, 89; Станоје Бојанин, „Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљане манастиру Хиландару“, *Сјџари српски архив 4* (2005): 123; Смиља Марјановић-Душанић, Татјана Суботин-Голубовић, „Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Св. Ђорђа и села Уложишта који је приложила Милшина жена Радослава“, *Сјџари српски архив 9* (2010): 65; Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архиљевици“, 90; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима“, *Сјџари српски архив 11* (2012): 66; Владета Петровић, „Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге Манастиру Хиландару у Штипу и Струмици“, *Сјџари српски архив 13* (2014): 7; Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, 43.

[68] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, 590.

[69] Исто, 619.

[70] Раде Михаљчић, *Закони у сјџарим српским исправама*, 141.

[71] Исто, 142.

[72] Насрпица је била обавеза зависног становништва која је подразумевала да сви заједно обаве жетвене радове (примера ради, три дана на бањском метоху). Раде Михаљчић, *Закони у сјџарим српским исправама*, 198.

[73] Овај назив за поменуту алатку био је исти у средњем веку као што је и данас. Срп је био отворено полукружно сечиво

могле да учествују и жене, али и старија деца. Вршена је тако што су жеточи једном руком хватали стабљике жита и српом их секли десетак центиметара изнад земље.⁷⁴ Онолико стабљика колико је могао жетелац да обухвати једном руком називано је *руковейи*.⁷⁵ Неколико руковети чинило је *сној*.⁷⁶ За везивање снопова коришћена су ужад најчешће прављена од оних житарица које се жању. Најбоља су прављена ујутру, док су биљке још биле натопљене росом.⁷⁷ Након ових работа снопови су остављани на њиви да се просуше. Тада су били погодан плен за крађу, о чему је већ било речи. Када су житарице биле осушене, преношене су до гувна. То се обављало двојако – коришћењем људске или сточне радне снаге. Ако су људи преносили житарице, онда су везивали неколико снопова у једно бреме и на тај начин их преносили. За везивање бремена служило је уже од конопље или вуне.⁷⁸ Када је стока преносила снопове, онда су они товарени на животињу, а то је називано *шовар*.⁷⁹ Некада су житарице превожене, о чему сведочи одредба из Бањске хрисовуље: „И што ору, да влече и возе...“⁸⁰ Превозење летине се помиње и у Грачаничкој повељи којом је било јасно одређено: „...и тако да га повезу...“⁸¹ За превоз су могли бити коришћени сточна запрега или кола са два или

четири точка.⁸² Пренети снопови садевани су у стогове покрај гувна. У стогу је садевано десетине снопова, а пазило се да се садева само једна врста житарица. Често се поред гувна садевало више стогова.⁸³

На крају овог дела требало би поновити да је жетва вршена у зависности од климе, тј. од времена када је летина сазревала. У Приморју је то било раније у односу на унутрашњост српских земаља. На манастирским поседима ову раду су обављали меропси, власи, отроци, а вероватно сокалници и мајстори. Жетву су могли обављати како мушкарци, тако жене и деца. Основно оруђе био је срп којим су сечене стабљике које су затим везиване у снопове. Снопови су људском или сточном радном снагом били преношени до гувна, где су садевани у стогове и где је била обављана вршидба.

Вршидба

Наредна работа која се морала обавити била је вршидба, а извршавана је неколико дана након жетве. Уз одређена одступања, било је очекивано да се вршидба озимих усева заврши до празника Св. Илије (20. јул), а јарих до празника Св. Стефана (2. август).⁸⁴ Наравно, често се дешавало да ови рокови буду пробијени и на то су утицали многи фактори, а главни је био кашњење приликом сетве.⁸⁵

Помен вршидбе среће се у манастирским исправама, махом тако што су зависни људи били ослобађани од

усађено у кратку дрвену дршку. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 26-27.

[74] Исто, 99.

[75] Видети поменути 8. члан Земљорадничког закона на претходној страни.

[76] „*Прави део је – девей снојова*...“ Милош Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 53.

[77] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 100.

[78] Исто, 100.

[79] Исто, 101.

[80] Раде Михаљчић, *Закони у старим српским исправама*, 142.

[81] Исто, 149.

[82] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 101.

[83] Исто, 101.

[84] Разуме се, реч је о рачунању према старом (Јулијанском) календару.

[85] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 101-102.

вршидбе.⁸⁶ Пошто су документи који наводе вршидбу веома штурни, биће наведени само неки примери који помињу ову работу. У већ помињаном акту *Закон њојграћа* за отроке је било одређено „...и да узорано пожњу и оврху...“⁸⁷, док је за меропхе на грачаничком метоху било прописано да „...површу...“⁸⁸. Било је случајева да је зависно становништво било ослобођено вршидбе, а није работа које су јој претходиле. То је био случај са Бањском хрисовуљом у којој је записано: „Бедбу да ору с јесени једну, а бедбе плуг – мат. И што ору, да влаче и возе, а да не врху.“⁸⁹

Вршидба је обављана на гувну, а то је био ограђен или неограђен простор на коме је истресано семе из класја житарица, односно простор на коме је обављана вршидба и где су смештане овршене и неовршене житарице. Простор за гувно морао је бити раван и без рупа да не би семе пропадало. Већина домаћинстава имала је своје гувно, а погодан простор били су брежуљци изложени струјању ваздуха⁹⁰ које се користило за пречишћавање овршеног семена. Некада је на истом месту неколико домаћинстава подизало своја гувна.⁹¹ Семе је истресано на два начина: људском снагом и сточном запрегом. Међутим, изгледа да

је у српским земљама и Дубровнику мало коришћена сточна радна снага за вршидбу, већ у већини случајева људска.⁹² Истресање зрна из класја обављано је на следећи начин: прво су стабљике житарица простиране у два једнака дела по средини гувна, а затим би земљорадник оруђем званим млатило или млат (две мотке причвршћене танким комадом коже) ударао по класју на гувну. Ово је била тешка работа, па је било лакше и ефикасније када је обављана у пару (или када је ово обављало више парова).⁹³

Када је претходна работа била готова, на гувну су остајали измешани слама, плева и семе. Семе је као најтеже падало на дно, а плева и слама су остајале преко њега. Зато је прво ручно скупљана слама, да би се затим приступало чишћењу зрнења од плеве.⁹⁴ Плетва као работа посебно се помиње у појединим документима. На неким местима само се каже да су манастирски људи били ослобађани *од њлејве* или да им није *ни њлејве*.⁹⁵ Повеља краља Стефана Владислава манастиру Св. Богородице Бистричке мало је одређенија, па је за меропхе било прописано следеће: „...и три дни да плевe и тузи да им се даа јести.“⁹⁶ Плетва је обављана тако што је земљорадник дрвеном лопатом захваћао ову мешавину коју је бацао увис.⁹⁷

[86] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 401, 411, 427, 447, 512; Станоје Бојанин, „Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљане манастиру Хиландару“, 123; Павле Драгичевић, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архиљевици“, 90; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима“, 66; Владета Петровић, „Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге Манастиру Хиландару у Штипу и Струмици“, 7.

[87] Раде Михаљчић, *Закони у старим српским исјравама*, 141.

[88] Исто, 149.

[89] Исто, 142.

[90] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 102.

[91] Исто.

[92] Исто, 103.

[93] Исто, 104.

[94] Исто.

[95] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 401, 411; Владета Петровић, „Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрељине прилоге Манастиру Хиландару у Штипу и Струмици“, 7.

[96] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 590.

[97] Дрвена лопата је оруђе које је било израђивано из једног комада, а коришћена је за згртање житарица на гувну, односно за чишћење семена од плевe. И у средњем веку за лопату је коришћен исти назив као и данас. Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 24-25.

Струјање ваздуха односило је пlevу, док је семе као теже падало на земљу. Овај поступак понављан је више пута, у зависности од потребе. Да је веома полагано на чистоћу житарица говори и то што се поред *йлейве* помиње и *жииошребљеније*⁹⁸ као работа која је подразумевала чишћење жита од ђубрета, другог семена и ситних, рђавих зрна.⁹⁹ Све ово је чињено да би се добило чисто и квалитетно брашно.

За крај овог излагања о вршидби требало би нагласити да је то била работа зависног становништва која је подразумевала чишћење житарица од плевe и других нечистоћа. Вршидба је обављана у већини случајева људском радном снагом и то тако што су житарице доношене на гувно, где су земљорадници моткама званом млат ударили по сноповима житарица одвајајући семе од плевe и сламе. Затим је прво ручно одвајана слама, док је дрвеним лопатама плева уклањана тако што је мешавина бацана у ваздух, чиме је одвајана плева од семена. Поред тога, обављано је и житотребљеније које је подразумевало чишћење житарица од ђубрета, другог семена и ситних, рђавих зрна. На крају овог процеса добијано је чисто зрно житарице.

Смештање летине

Након што је вршидба била готова, земљорадници су очишћене житарице носили у домаћинства својих феудалних господара (или, пак, својој кући). Житарице су пренешене у врећама које су обично прављене од вуне, а имале

[98] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 625, 650; Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјравама*, 143, 153, 157, 162.

[99] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 105.

су запремину 50 литара.¹⁰⁰ За ово су могли бити коришћени и густо исплетени кошеви.¹⁰¹

Пошто су житарице биле овршене, смештане су у раније припремљена складишта. Чување житарица било је од виталног значаја за свако домаћинство, земљорадничко или феудалчево. На великим имањима (нпр. манастирским) залихе житарице су смештане у посебно ископаном и заштићеним житним јамама.¹⁰² О томе сведочи и одредба из Грачаничке повеље којом је, између осталог, за меропхе и сокалнике било прописано следеће: „...заманицом бедбу плуга три мата да ору, и тако да га повезу, површу и у рупу сипају.“¹⁰³ Смештање летине у житне јаме имали су и работници са светоарханђеловских метоха: „...и да ору бедбу сваког жита и све распремивши да успу...“¹⁰⁴ Слична обавеза јавља се у повељи цара Стефана Душана за манастир Хиландар: „...и што пооре и покоси, все да сврстуе, и сврши, и усипе.“¹⁰⁵

Житне јаме биле су копане и грађене у земљи. Биле су различитих облика и дубина, са зидовима обложеним слојем глине, каменом или дрвеним даскама.¹⁰⁶ Затваране су поклопцима од дрвета, каменом пло-

[100] Исто, 105.

[101] Исто.

[102] Житне јаме биле су важни пратећи објекти у средњовековним насељима, а служиле су за складиштење и чување житарица. Душица Минић, „Житне јаме“, у: *Лексикон српској средњеј века*, 194-195; Марко Поповић и Гордана Милошевић, „Живот на селу“, у: *Привајни живои у српским земљама средњеј века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Clío, 2004), 78.

[103] Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјравама*, 149.

[104] Синиша Мишић – Татјана Суботин-Голубовић, *Свештоарханђеловска хрисовуља*, 140.

[105] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 431.

[106] Душица Минић, „Житне јаме у Трговишту“, *Новоазарски зборник 11* (1987): 63; Гордана Милошевић, *Сјановање у средњовековној Србији* (Београд: Археолошки институт, 1997), 193.

чама или конструкцијама од коља са купастим кровом.¹⁰⁷ Ове просторије биле су довољно велике, па је у њима смештана знатна количина житарица, које су тако штићене од пожара, штеточина, крађе, али не и влаге.¹⁰⁸ Највећу потребу за оваквим јамама имала су велика имања, градови и тврђаве, али су их правили и земљорадници, а налазиле су се уз кућу, док су понекад биле смештане и у саму кућу, тј. закопане испод пода.¹⁰⁹ Житне јаме прављене за једно домаћинство биле су малог обима у односу на оне које су грађене за манастире или утврђења које су биле далеко веће, јер су биле намењене за велики број људи.¹¹⁰ Међутим, земљорадничка домаћинства су их ретко градила, јер су изискивале велика материјална средства и много труда. Њима је лакше и јефтиније било да житарице остављају негде у кући, а држали су их у густо исплетеним кошевима, дрвеним сандуцима или врећама како се не би просипале.¹¹¹ Земљорадничка домаћинства нису морала превише да се труде око смештања житарица, јер количина коју су могли да произведу није била нарочито велика, а временом се и смањивала, јер су житарице коришћене за исхрану. Наравно, један део је остављан за

[107] Најчешће су закопане на дубину од 1,5 до 2 м. Душица Минић, *Житне јаме у Трговишту*, 64; Иста, „Житне јаме“, у: *Лексикон српског средњег века*, 194-195; Марко Поповић и Гордана Милошевић, „Живот на селу“, 78.

[108] Душица Минић, „Житне јаме у Трговишту“, 68; Иста, „Житне јаме“, у: *Лексикон српског средњег века*, 194-195; Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 105.

[109] Треба додати да су се житарице чувале и у надземним објектима (амбарима) грађеним од дрвета на каменим супструкцијама. Душица Минић, „Житне јаме у Трговишту“, 63; Гордана Милошевић, *Сџановање у средњовековној Србији*, 193; Марко Поповић и Гордана Милошевић, „Живот на селу“, 78.

[110] Душица Минић, „Житне јаме“, у: *Лексикон српског средњег века*, 194-195.

[111] Милош Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 105-106.

наредну сетву, а ако би ипак нешто претекло, то би било продавано.¹¹²

На концу приче о смештању овршених житарица требало би још једном поменути да су их работници након вршидбе у врећама преносили до имања феудалних господара или својим кућама. Ту су смештане у житне јаме различитих величина и дубина. Помен остављања житарица среће се и у неким манастирским повељама. Иако су подаци оскудни, нема сумње да је ово обављано након вршидбе на сваком имању, од најмањег које је припадало зависним земљорадницима, до великог манастирског или оног световног феудалца.

Закључак

Све поменуте работе биле су од виталног значаја за опстанак како малог земљорадничког домаћинства, тако и великих феудалних имања. Земљорадници су своје залихе углавном користили да би прехранили породицу, док су феудалци вишкове могли да износе на тржиште. Све у свему, у средњем веку се живело у константном страху од глади, јер су једна неродна година или временска непогода могли да изазову глад и угрозе сетву за следећу сезону.¹¹³ Глад је, уз кугу, била главни узрок негативних демографских кретања у средњем веку.¹¹⁴ Вероватно да није било деценије која није имала барем једну гладну годину, тако да није било генерације која није

[112] Исто.

[113] Сима Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 68; Радивој Радић, „Глад у српским земљама XIII-XV века (Историографски покушај)“, у: *Из Цариграда у српске земље: сџудује из византијске и српске историје* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003), 93.

[114] Глад није била заступљена само у време природних непогода или епидемија куге. Она је била нарочито честа у прошлеће, када су залихе хране биле потрошене, а нова летина још није била пристигла. Радивој Радић, „Глад у српским земљама XIII-XV века (Историографски покушај)“, 94-95.

узнала погубност глади. Када се све ово има у виду, не би требало посебно наглашавати колики су значај имале земљорадничке работе у периоду о којем је било речи.

Извори:

Благојевић Милош, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис* (Београд: САНУ, 2007)

Бојанин Станоје, „Повеља цара Стефана Душана о даровању села Лесковљане манастиру Хиландару“, *Сџари српски архив* 4 (2005): 119-134.

Византијски извори за историју народа Југославије III, уредници Фрањо Баришић и Божићар Ферјанчић (Београд: Византолошки институт САНУ, 1966)

Драгичевић Павле, „Повеља „царице“ Јевдокије и њеног сина Константина о даривању Хиландару њихове баштинске цркве у Архилевици“, *Сџари српски архив* 10 (2011): 87-102.

Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010)

Живојиновић Драгић, „Повеља великог слуге Јована Оливера Манастиру Светог Димитрија у Кочанима“, *Сџари српски архив* 11 (2012): 25-32.

Ивановић Милош, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 33-64.

Јечменица Дејан, „Прва стонска повеља краља Стефана Душана“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 25-50.

Јечменица Дејан, „Друга стонска повеља краља Стефана Душана“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 51-61.

Копривица Марија, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 143-179.

Марјановић-Душанић Смиља, „Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару“, *Сџари српски архив* 4 (2005): 69-85.

Марјановић-Душанић Смиља, Суботин-Голубовић Татјана, „Повеља краља Стефана Душана Манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Св. Ђорђа и села Уложиста који је приложила Милшина жена Радослава“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 63-72.

Михаљчић Раде, *Закони у сџарим српским исџавама* (Београд: САНУ, 2006)

Михаљчић Раде, „Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу“, *Сџари српски архив* 2 (2003): 85-97.

Мишић Сениша, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хиландару којом прилаже властелина Рудла“, *Сџари српски архив* 9 (2010): 75-86.

Мишић Сениша, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 181-206.

Мишић Сениша, „Хрисовуља цара Стефана Душана о Светом Петру Коришком са сабора у Крупиштима“, *Сџари српски архив* 11 (2012): 59-90.

Мишић Сениша – Суботин-Голубовић Татјана, *Свџоарханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003)

Новаковић Стојан, *Законски сџоменици српских држава средњеј века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912)

Петровић Владета, „Две хрисовуље краља Стефана Душана којима потврђује Хрџине прилоге Манастиру Хиландару у Штипу и Струмици“, *Сџари српски архив* 13 (2014): 3-32.

Литература:

Благојевић Милош, „Град и жупа – међе градског друштва“, у: *Социјална сџрукџура српских џрадских насеља (XII-XVIII век)* (Смедерево, б. и., 1992), 67-84.

Благојевић Милош, *Земљорадња у средњовековној Србији* (Београд: Службени лист СЦГ, 2004²)

Благојевић Милош, *Србија у доба Немањића* (Београд: Вајат, 1989)

Благојевић Милош, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011)

Божић Иван, „Параспор у Скадарској области“, *Зборник радова Визанџолошкој инсџиџуџа* 4 (1956): 13-30.

Brodell Fernan, *Mediteran: prostor i istorija* (Beograd: Centar za geopoetiku, 1995)

Влајинац Милан, „Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Србији средњега века. Прилог историји народног живота и рада“, *Глас Снд II* (1927): 47-66.

Живојиновић Мирјана, „Наводњавање земље у средњовековној Србији“, *Зборник радова Визанџолошкој инсџиџуџа* 39 (2001/2002): 183-196.

Копривица Марија В., „Попови и протопопови српске цркве у средњем веку“ (докторска дисертација, Филозофски факултет, 2011)

Лексикон српској средњеј века, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999)

Милошевић Гордана, *Сѣановање у средњовековној Србији* (Београд: Археолошки институт, 1997)

Минић Душица, „Житне јаме у Трговишту“, *Новојазарски зборник 11* (1987): 63-72.

Мишић Сениша, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњега века* (Београд: Утопија, 2007)

Пириватрић Срђан, *Самуилова држава* (Београд: Византолошки институт САНУ, 1998)

Поповић Марко и Милошевић Гордана, „Живот на селу“, у: *Приватни животи у српским земљама средњега века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Сіо, 2004), 64-79.

Радић Радивој, „Глад у српским земљама XIII-XV века (Историографски покушај)“, у: *Из Цариграда*

у српске земље: сѣудије из византијске и српске историје (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003), 91-110.

Ђирковић Сима, *Историја средњовековне босанске државе* (Београд: Српска књижевна задруга, 1964)

Ђирковић Сима, „Мерење и мере у средњовековној Србији“, у: *Работници, војници, духовници* (Београд: EQUILIBRIUM, 1997), 135-168.

Ђирковић Сима, „Сеоска општина код Срба у средњем веку“, у: *Работници, војници, духовници* (Београд: EQUILIBRIUM, 1997), 340-348.

Ђирковић Сима, *Срби у средњем веку* (Београд: Идеа; Глосаријум; Службени гласник, 1995)

Ђирковић Сима, „Студеничка повеља и студеничко властелинство“, *ЗФББ 12-1* (1974): 311-319.

FARMING WORKS EXECUTED BY DEPENDENT POPULATION IN SERBIAN COUNTRIES OF THE MIDDLE AGES (1st part)

The main objective of this paper is to show how the dependent population in Serbian countries of the Middle Ages executed farming works which were extremely important for the nutrition of all inhabitants, whatever category they belonged to. It is not necessary to emphasize that farmers used to spend a large part of their time, as well as strength, for their work. It was necessary to carry out several activities, starting from ploughing, through sowing, harvesting and threshing to the storage of crops, in order to obtain yields used principally to feed the population.

All in all, this text has completed the current knowledge about the farming works of the dependent population, but it has also brought a somehow different view of this issue. A special attention was given to the dependent population, which is not often the case, because they were usually put aside. Certainly, within the feudal relations, this could have not been different. All the narrative sources came from the pen of the higher social classes, which is why they are very timid on this issue. The dependent population was not in the centre of their interest and, consequently, life and work of the lower social classes were often marginalized.

M. A. Nikola MINOVIĆ

LES BESOIGNES AGRICOLES DE LA POPULATION VASSALE DANS LES TERRITOIRES SERBES DU MOYEN-ÂGE (1ÈRE PARTIE)

L'intention primordiale de cette étude fut de présenter de quelle manière la population vassale dans les territoires serbes du Moyen-Âge effectua les besoins agricoles qui furent d'une importance incommensurable pour l'alimentation de toutes les personnes, sans tenir compte de la catégorie à laquelle elles appartenaient. Il ne faut pas particulièrement mettre en évidence que les agriculteurs dépensèrent une grande partie de leur temps sur les besoins cités, tout comme leur force. Il fut indispensable d'effectuer plusieurs devoirs, en partant du labourage, puis des semailles, de la récolte, du battage, jusqu'au placement de la moisson, afin d'obtenir des rendements des domaines grâce auxquels la population fut, avant tout, nourrie.

Tout compte fait, les connaissances de jusqu'à présent sur les besoins agricoles de la population vassale sont complétées par ce texte, mais aussi élargies par un regard différent sur cette problématique. Une attention particulière fut orientée vers la population vassale, ce qui n'est pas une situation fréquente, puisqu'elle est souvent détournée vers un autre plan. Bien sûr, dans le cadre des relations féodales, il ne fut pas possible que ce soit autrement. Toutes les sources narratives proviennent de la plume des couches supérieures de la société, aussi sont elles sans ornements concernant cette question, puisque la population vassale ne fut pas au centre de leur intérêt, donc, de cette manière, l'existence et le travail des couches plus inférieures furent souvent marginalisées.

Nikola MINOVIĆ, M.A.